

Publicatie van het CSLK, met toestemming van de auteur.

www.cslk.nl

HET GOEDE SAMENLEVEN

Over overheid, markt en het maatschappelijk middenveld
een visie geïnspireerd door de katholieke sociale leer

Inleiding door mgr.dr. G.J.N. de Korte, hulpbisschop van Utrecht en bisschop-referent voor Kerk en Samenleving van de Bisschoppenconferentie van Nederland, tijdens het symposium 'Zegepraal der Gewetenlozen? bgv het verschijnen van het Compendium van de Sociale Leer van de Kerk, februari 2008, UvT, Tilburg. Katholieke impulsen aan een actueel debat'.

EEN KORTE HISTORISCHE SCHETS

In 1945 kwam een einde aan de Duitse bezetting van ons land. De infrastructuur was na jaren van oorlog en roof flink beschadigd. Er brak een moeilijke tijd aan van wederopbouw. Maar door grote inzet van onze eigen bevolking en internationale steun, vooral via het Marshallplan werd er in een relatief korte tijd veel bereikt. Het naoorlogse Nederland bouwde aan een nieuwe toekomst. Centraal stonden het genereren van werkgelegenheid en meer welvaart. Overheid, bedrijfsleven en het maatschappelijke middenveld zorgden voor een goed samenspel. Vooral vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw zien wij in ons land een snelle welvaartstijging. Breed in de samenleving ontstond een verlangen naar meer democratie; naar meer gelijkheid, naar wereldwijde solidariteit en rechtvaardigheid. Ook veel katholieken deelden, mede geïnspireerd door het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965), in het optimisme van een maakbare en meer rechtvaardige samenleving. Wij hebben uitermate veel bereikt, zowel immaterieel als materieel. Fundamentele basisbehoeften van onze bevolking zijn gegarandeerd. Ik noem de ontwikkeling van onze rechtstaat en onze parlementaire democratie. Ik denk ook aan goede voeding; voldoende kleding en goede behuizing. En ik noem een waaier van onderwijsvoorzieningen, een uitgebreid zorgstelsel en gegarandeerde openbare veiligheid. In het licht van de geschiedenis vormt dat alles een reden tot grote dankbaarheid.

DE ONTWIKKELING VAN EEN SOCIALE RECHTSSTAAT

Na de Tweede Wereldoorlog zien wij dat de overheid in West Europa de economie voortdurend bijstuurt. In 1991 spreekt Michel Albert van een Rijnlands model met als kenmerk de ontwikkeling van de sociale rechtsstaat en een neo- Amerikaanse model met als kenmerk de ontwikkeling van de vrije marktstaat. In Nederland komt het Rijnlandse model van de sociale rechtsstaat tot ontwikkeling. Het kapitalisme wordt een getemd kapitalisme. Indachtig de wijsheid dat de markt een goede slaaf maar een slechte meester is (Rene Paas). De overheid groeit meer en meer in de rol van marktmeester. In het denken over de relatie tussen overheid, markt en maatschappelijk middenveld; over de juiste mix van economische vrijheid en regulering, zijn in Nederland invloeden terug te vinden van het liberalisme, de sociaal democratie; het protestants- christelijke sociaal denken en de katholieke sociale leer. Het gaat uiteindelijk om de vraag naar een goed en rechtvaardig samenleven.

TIJD VAN ONBEHAGEN

In ons eigen land zijn de meeste mensen vandaag de dag opgenomen in de “brede zoom van de burgerij” (Thorbecke). Onze dominante cultuur is onmiskenbaar een burgerlijke cultuur, gedomineerd door een brede welvarende middenklasse. Verreweg de meeste Nederlanders zijn tevreden en gelukkig met hun eigen leven. Ondanks deze situatie spreekt menig cultuurfilosoof over een tijd van onbehagen (Verbrugge). Een te sterk individualisme veroorzaakt een verzwakking van saamhorigheid en sociale cohesie. De verzorgingsstaat impliceerde dat individuele burgers nauwelijks voor elkaar moeten zorgen. Er ontstond een onbalans tussen individu en gemeenschap; tussen sociale rechten en plichten. De verzorgingsstaat is in de afgelopen jaren meer en meer omgebouwd tot een participatiestaat, met een sterke nadruk op de economische participatie. Mensen moeten steeds meer wennen aan mobiliteit en flexibiliteit. Zelfredzaamheid, zelfwerkzaamheid en zelfverbetering krijgen grote nadruk. Is daardoor de balans hersteld? Is er een sterker gevoel van gemeenschap? Ik durf dat ernstig te betwijfelen. De mensen raken eerder nog meer gericht op hun eigenbelang; op hun eigen inkomen en carrière. En is het sociale vangnet nog wel voldoende sterk? Er is in ieder geval in Nederland nog steeds een onderklasse van minstens 10% van de bevolking. Uit de Armoedemonitor 2007 blijkt dat van de ruim 6,6 miljoen huishoudens het aandeel arme huishoudens iets meer dan 660.000 bedraagt. Het gaat om één ouder gezinnen met kinderen, groepen chronisch zieken en gehandicapten; om lageropgeleiden, groepen niet-westerse allochtonen en groepen ouderen zonder goede pensioenvoorziening. Zij zijn geen marktpartij en zijn ook electoraal niet bijster interessant. Deze onderlaag leeft op of onder de armoedegrens. Voedselbanken bereiken thans 15.000 huishoudens. Maar ook velen binnen de brede welvarende middenklasse leven met gevoelens van onbehagen. Het snelle leven en de grote werkbelasting leveren voor talloze mensen ongezonde stress op. De paradox van stijgende welvaart en dalend welzijn is voor veel Nederlanders helaas uiterst herkenbaar. Het marktdenken dringt door in alle sectoren van de samenleving. Als geluk uit marktparticipatie moet komen, zien wij, mede door de grote invloed van de reclame bij grote delen van de bevolking, een dwangmatig consumeren. Een en ander leidt tot overconsumptie en verspilling.

INTERNATIONAAL ONBEHAGEN

Armoede in eigen land vormt een bron van onbehagen. Veel dramatischer is natuurlijk de armoede wereldwijd. Van de wereldbevolking van meer dan 6 miljard mensen hebben twee miljard mensen nauwelijks koopkracht (minder dan twee dollar per dag) en zijn daarom weinig interessant voor de markt. Zij ontberen basisbehoeften als schoon water, voedsel, kleding, gezondheidszorg en behuizing. De voor 2015 nagestreefde Millenniumdoelen van de VN zijn ontzettend belangrijk om hier een keer ten goede te brengen. Steeds gevoeliger worden wij ook voor de uitputting en de vervuiling van onze aarde. De klimaatverandering staat centraal op de politieke wereldagenda. De inzet van duurzame technologie geldt voor velen als het ei van Columbus. Ongetwijfeld is er met technologische vernieuwing een positieve milieuslag te maken. Maar moeten wij geen indringende vragen durven te zetten bij onze levensstijl? Ecologisch leven wij letterlijk en figuurlijk op te grote voet. Consuminderen in plaats van consumeren lijkt geen leus van wereldvreemde idealisten te zijn maar bittere noodzaak. Het is overigens electoraal geen populaire boodschap binnen een cultuur die streeft naar steeds verder, steeds groter, steeds rijker. Welke risico's willen wij lopen om onze huidige materiële welvaart te behouden? Ik noem nog een laatste factor van onbehagen. Er is een algemeen gevoel van onveiligheid. Onderhuids leeft bij velen de angst voor een terroristische aanslag. Veel locale conflicten en oorlogen in onze wereld hebben een sociaal- economische component. Betekenisvol is in dit verband het woord van paus Paulus VI in zijn encycliek *Populorum Progressio* (1967): ‘ontwikkeling is een ander woord voor vrede’. Gebrek aan ontwikkeling en het ontbreken van basisvoorzieningen is meer en meer een bron van grote spanningen en conflicten.

DE KERK OVER HET GOEDE SAMENLEVEN

In het voorgaande noemde ik meerdere factoren van onbehagen:

- een doorgeschooten individualisme
- armoede in eigen land en vooral wereldwijd
- werkdruk en consumptiedwang
- aantasting van Gods schepping
- en oorlogen en geruchten van oorlogen en geweld.

Binnen deze context spreekt de Kerk over het goede samenleven. Zij denkt over mens en samenleving na vanuit eigen bronnen van wijsheid. Ik noem allereerst de H. Schrift als menselijk getuigenis van Gods openbare spreken en handelen. Gods geschiedenis met Israel is allereerst een verbondsgeschiedenis. De profeten in het Oude Testament houden mensen toen en nu scherp, juist als het gaat om sociale gerechtigheid. Ik denk aan de vlamme aanklacht van de profeet Amos tegen de rijken van zijn dagen of aan de profeet Jesaja die protesteert tegen boeren die akker bij akker trekken terwijl andere boeren landloos worden. Op het hoogtepunt van de tijd heeft God in Christus zijn verbond vernieuwd. Wij zien in het optreden van Jezus een inzet voor de gehele mens. Het gaat de Heer om concrete gerechtigheid maar ook om verzoening van schuld en om het doorbreken van de macht van de dood. Naast de H. Schrift noem ik de traditie van 20 eeuwen christendom. Heel veel christelijke wijsheid over God, mens en maatschappij is daar te vinden. De Sociale Leer van de Kerk vormt een bundel uitspraken van het kerkelijk leergezag als reactie op de industrialisatie vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw. De moderne katholieke Sociale Leer begint met een paukenslag, de encycliciek *Rerum Novarum* van 1891. Sindsdien zijn er allerlei encyclieken geschreven en conciliedocumenten geproduceerd. Naconciliaire instellingen, zoals *Justitia et Pax*, hebben velerlei studies verricht. Veel van die wijsheid heeft een neerslag gevonden in het Compendium van de Sociale Leer van de Kerk waarvan de Nederlandse vertaling vandaag wordt aangeboden.

In dit katholieke denken over het goede samenleven zijn een aantal kernpunten te traceren. Ik noem er vandaag drie: Allereerst de notie dat iedere mens geschapen is naar Gods beeld. De mens, als uniek persoon, heeft een waardigheid op grond van zijn schepsel –zijn. Ondertussen is de Bijbelse mensvisie nuchter, met besef van gebrokenheid, zonde en menselijk tekort. Een en ander impliceert het fundamentele belang van checks en balances in de samenleving. Alleen zo kan de menselijke waardigheid worden beschermd en het bonum commune, het algemeen welzijn, worden veilig gesteld. Juist ook in het sociaal economisch leven is openheid en transparantie ontzettend belangrijk. Voortdurende controle en verhindering van machtsoppeenhoping zijn van essentieel belang. Macht corrupteert, absolute macht corrupteert absoluut (Lord Acton). Ten tweede: de sociale rechtstaat vraagt om een goed samenspel van overheid, ondernemingen, het maatschappelijk middenveld en individuele burgers. Steeds opnieuw moet de markt getemd en gecorrigeerd worden door een sterke overheid; een krachtig middenveld, ondernemers die hun maatschappelijke verantwoordelijkheid serieus nemen en burgers met een goed ontwikkeld moreel besef. In dat licht kunnen wij ook het katholieke subsidiariteitsbeginsel verstaan. De verantwoordelijkheid wordt op een zo laag mogelijk niveau gedragen. In die zin heeft het katholieke sociale denken een decentrale tendens. Ten derde: de Kerk, als speelster op het maatschappelijke middenveld, vormt een belangrijke leverancier van het moreel besef, ook op sociaal- economische terrein. Zij is leverancier van deugden, waarden en normen. De Kerk draagt bij aan een moreel kompas.

EEN CHRISTELIJK OF INTEGRAAL HUMANISME

Het gaat ten diepste om een integraal humanisme getekend door liefde voor God en de naaste. Een christelijk humanisme bepaalt door rechtvaardigheid en vrede; door

verantwoordelijkheid en solidariteit; door rentmeesterschap en soberheid. Bekend is de drieslag: zien, oordelen, handelen (Cardijn). Paus Johannes XXIII verwoordt dat in zijn encycliek Mater et Magistra zo: het geloof kan bergen verzetten door” het waarnemen van de feitelijke toestand. Deze beoordelen in het licht van wat gedaan kan en moet worden. Deze principes omzetten in daden naar gelang de omstandigheden van tijd en plaats (M.et M, 236). In dit verband is het misschien vruchtbaar een onderscheid te maken tussen Kerk als instituut en Kerk als organisme. Onze Kerk is als instituut, als ambtelijke kerk, als leergezag, eerder geroepen om kritische en profetische vragen te stellen dan om gemakkelijke antwoorden te geven. Zij heeft als taak om zich in de strijd om de gerechtigheid te mengen. Het gaat erom de christelijke wijsheid rond mens en samenleving te pas en te onpas in te brengen. Zo draagt de Kerk, zoals eerder gezegd, bij aan een moreel kompas. De Kerk als organisme is, als gemeenschap van gedoopten met een veelheid aan kennis en kunde, geroepen tot verantwoordelijkheid. Wij hebben geen behoefte aan technocraten maar aan bezielde en bevlogen mensen. De Kerk inspireert gelovigen en roept hen op actief te zijn in het openbare leven. Ik verwijs in dit verband opnieuw naar de belangrijke encycliek Populorum Progressio van paus Paulus VI. De paus klaagt het onrecht aan dat voortkomt uit de tegenstellingen tussen arm en rijk in onze wereld. De uitdaging is, kortweg, om te werken aan een ´ globalisering met solidariteit` en een ´globalisering zonder marginalisering`. De oproep tot inzet voor vrede en gerechtigheid vormt de achtergrond van de nationale commissies Justitia et Pax. Twee jaar geleden, februari 2006, publiceerde onze huidige paus zijn eerste encycliek Deus Caritas Est. De paus geeft een stevig theologisch en ecclesiologisch fundament aan de sociale leer van de Kerk. Er is een nauwe band tussen Woordverkondiging, het sacramentele leven en de diaconie. Het vieren van de Eucharistie impliceert een inzet voor barmhartigheid en gerechtigheid. Het gaat om een concrete dienst aan de naaste, zowel dichtbij als verweg.

SLOTWOORD

Ik wil afronden. Zowel nationaal als internationaal staan wij voor grote uitdagingen. De Romana kan als wereldomvattende geloofsgemeenschap een eigen rol spelen bij het aanpakken van deze uitdagingen. Ik situeer de Kerk binnen het maatschappelijke middenveld. Als sacrament voor de wereld kan zij haar stem doen klinken. De Kerk vertrouwt daarbij niet op macht of kapitaal maar op een andere schat. Het gaat om de christelijke wijsheid over God, mens en maatschappij. Een wijsheid die wordt gevoed door de H.Schrift en 20 eeuwen christelijke traditie. Vaak zal de stem van de Kerk een tegenstem moeten zijn. Want in de dominante neo-liberale cultuur is een christelijk en integraal humanisme niet automatisch veilig gesteld (ter Steeg). Steeds opnieuw zal de Kerk daarom kritische vragen stellen en opkomen voor de menselijke waardigheid en het gemeenschappelijk welzijn. Het gaat om de opbouw van een ´ beschaving van liefde` (paus Paulus VI). Het christelijk werken aan een betere wereld komt overigens niet voort aan een naïef optimisme. Het is gebaseerd op de hoop op Gods beloften. Het is de Heer zelf die voorkomt dat de onrechtvaardigheid van de geschiedenis het laatste woord zal hebben. Dat geloofsvertrouwen kan in christenen een kracht wekken die bergen verzet. De Kerk weet daarbij overigens van menselijke gebrokenheid en zondigheid. Vanuit een Bijbels realisme weet zij dat al ons werken stukwerk blijft, altijd fragmentarisch, altijd bedreigd. Maar de belofte van het voltooid Koninkrijk blijft voor ons een wenkend perspectief. Al onze inzet voor het Rijk; al onze tekenen van naastenliefde en gerechtigheid zal de Heer bewaren en tot voltooiing brengen.

Mgr. G. de Korte
Bisschop van Groningen-Leeuwarden